

**ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА СУДЛАРДА ИШЛАР КЎРИЛИШИДА
ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ВА ПРОКУРОРНИНГ
ПРОЦЕССУАЛ МАҚАОМИ**

Samandarov Shoxruxmirzo Mirzaxmat o'g'li
email: shohtsul@gmail.com

Аннотация: Мақола Ўзбекистон Республикасида прокурорнинг суд жараёнидаги ваколатларини ва уларнинг амалий муаммоларини таҳлил қилади. Муаллиф прокурорнинг давлат айбловчиси сифатидаги функцияси билан қонун устуворлигини назорат қилиш ва адолатни таъминлаш функцияси ўртасидаги мувозанатни қадамма-қадам ўрганади, хорижий тажрибани солиштирувчи жиҳатдан таҳлил қилиб, миллий қонунчиликни такомиллаштириш учун амалий тавсиялар ишлаб чиқади.

Калит сўзлар: прокурор, суд жараёни, ваколат, айблов, бетарафлик, Ўзбекистон, қиёсий-ҳуқуқий таҳлил

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УЧАСТИЯ ПРОКУРОРА В УГОЛОВНОМ СУДЕ И
ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПОЛНОМОЧИЯ ПРОКУРОРА**

Самандаров Шохрухмирзо Мирзахмат угли

Аннотация: В статье анализируются полномочия прокурора в судебном процессе Республики Узбекистан и их практические проблемы. Автор поэтапно исследует соотношение функций прокурора как обвинителя и функции контроля за соблюдением законности и обеспечением правосудия, проводит сравнительный анализ зарубежного опыта и разрабатывает практические рекомендации по совершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: прокурор, судебный процесс, полномочия, обвинение, беспристрастность, Узбекистан, сравнительно-правовой анализ

**LEGAL BASIS OF PROSECUTOR'S PARTICIPATION IN CRIMINAL
COURTS AND THE PROCEDURAL AUTHORITY OF THE PROSECUTOR**

Samandarov Shokhrukhmirzo Mirzakhmat ogli

Abstract: *The article analyzes the powers of the prosecutor in the judicial process in the Republic of Uzbekistan and their practical problems. The author studies the balance between the prosecutor's function as an accuser and the function of controlling the rule of law and ensuring justice step by step, analyzes foreign experience in a comparative manner, and develops practical recommendations for improving national legislation.*

Keywords: *prosecutor, judicial process, powers, accusation, impartiality, Uzbekistan, comparative legal analysis*

Суд-хуқуқ ислоҳотлари амалга оширилар экан, ушбу ислоҳотлар билан бевосита боғлиқ бўлган орган - прокуратура органларининг фаолият юритиши, такомиллаштирилиши, ваколатлари кенгайтирилиши ва ундаги айрим ваколатларни қайтадан кўриб чиқилишига эҳтиёж туғилаверади. Чунки прокуратура органлари фаолияти фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш билан узвий боғлиқдир. Прокуратура органлари ўз фаолиятларини самарали ва таъсирчан амалга оширишлари учун улар фаолиятининг ҳуқуқий асосларини тўла яратилганлиги ҳар доим аҳамиятли ва долзарб бўлиб келган. Шунинг учун ҳам мамлакатимизни стратегик ривожлантириш, суд-хуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ҳақидаги ҳуқуқий қоидаларда прокуратура органларига тааллуқли бўлган нормалар доимо учрайди.

Масалан, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини ошириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш суд-хуқуқ соҳасидаги ислоҳотларнинг асосий йўналишлари этиб белгиланган.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг 90-бандида барча даражадаги прокуратура органларининг аҳоли олдида ҳисобот бериш тизимини жорий этиш мақсадида “Прокуратура тўғрисида”ги қонунга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш белгиланган бўлса, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг “2.3.Маъмурий ва жиноят қонунчилигини такомиллаштириш” қисмидан ўрин олган 52-бандида Судлар фаолиятида прокурор

иштирокини такомиллаштириш вазифаси белгиланган.

Ушбу лойиҳада, давлат айбловчиси фаолиятини халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибага мувофиқлаштириш; прокурорнинг айбловдан воз кечишининг ҳуқуқий асослари ва процессуал тартибини белгилаш; прокурор томонидан суд қарорларига нисбатан протест келтириш асослари ва тартибини қайта кўриб чиқиш ҳамда илғор хорижий тажрибага мослаштириш; прокурор томонидан қонуний кучга кирган ҳукмлар, ҳал қилув қарорлари, ажримлар ёки қарорлар бўйича ишларни, иш юзасидан тарафлар мурожаати (прокурордан ташқари) бўлган ҳолдагина, суддан ўрганиш учун олиш тартибини белгилаш; қонунда назарда тутилган ҳоллардан ташқари судларда бошқа шахсларнинг ташаббуси билан кўзгатиш фуқаролик ва иқтисодий ишларнинг кўрилишида прокурор ўз ташаббуси билан иштирок этишини истисно этиш; Олий суд Пленуми мажлисларида суд тизими вакиллари бўлмаган шахслар иштирокининг аниқ чегараларини белгилаш, бунда Бош прокурорнинг мажбурий равишда қатнашиш тартибини бекор қилиш назарда тутилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармонининг 1-илоvasида қайд этилган 17-мақсадга кўра, бугунги кунда қонунийликни қатъий таъминловчи, очиқ ва адолатли прокуратура фаолиятининг мустаҳкам ҳуқуқий асосларини яратиш ҳамда “Қонун — устувор, жазо — муқаррар” тамойилини бош мезонга айлантириш; Тезкор-кидирув ва тергов фаолияти устидан назоратни кучайтириш, фуқароларнинг кадр-қиммати ва эркинлигини самарали ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмларини жорий этиш бугунги кундаги ислохотларнинг бош устувор вазифаларидан саналади.

Қайд этиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида бир қатор ҳуқуқий нормалар мавжуд бўлиб, улар прокуратура органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини белгилаб берган. Энг аввало, Бош Қомусимиз - Ўзбекистон Республикаси Конституциясида прокуратура органларининг конституциявий мақоми мустаҳкамланиб қўйилган. Жумладан, Конституциянинг 118-моддасида: “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади”, деб белгилаб қўйилган⁹².

Прокуратурага бағишланган Конституциянинг кейинги 119 ва 120-моддаларида эса прокуратуранинг марказлашган тизимлилиги, тайинланиши, ваколати муддати, фаолият юритиш хусусияти ҳақида умумий таъкидлаб кетилган.

⁹² <https://lex.uz/docs/Конституция>

Шу ўринда, айрим хорижий давлатлардаги прокуратуранинг конституциявий мақоми ҳақида ҳам қуйида айтиб ўтамыз.

Умуман олганда, кўплаб ғарб давлатларида давлат бошқарув механизмида прокуратура ёки унинг аналоглари бўлган ташкилотнинг ўрнига нисбатан ягона ёндашув мавжуд эмас. Юридик адабиётларда давлат механизмида прокуратуранинг ўрни хусусида олимлар фикр билдириб, уни 4 га бўлинишини айтишади: биринчиси, прокуратура адлия тизимида қиравчи давлатлар; иккинчиси, маъмурий мустақилликка эга бўлган ва одил судловни амалга оширишда ваколатли бўлган прокуратурага эга бўлган давлатлар; учинчиси, ўз фаолиятини мустақил амалга оширувчи ва парламент ёки давлат бошлиғига ҳисобдор бўлган прокуратурага эга бўлган давлатлар; тўртинчиси, прокуратура ёки унинг аналоглари мавжуд бўлмаган давлатлар⁹³.

Масалан, Францияда прокуратуранинг ҳуқуқий мақоми 1958-йилда қабул қилинган Конституция, Франция Жиноят-процессуал Кодекси ва № 58- 1270 сонли “Суд ташкилоти ва Ординариси” номли Кодекс билан белгиланади. Франция прокуратураси адлия тизимида кирганлиги сабабли, прокуратура ижро ва ишни судда қўришни таъминловчи позицияга эга ҳисобланади. Эътиборли жиҳати шундаки, Францияда прокуратура ва судьялар бир хил процессуал мақомга эга⁹⁴.

Францияда прокуратуранинг функцияси жиноий таъқибни амалга ошириш билан характерланади. Янаям аниқроқ айтилган бўлсак, Франция прокуратурасининг асосий вазифаси судгача бўлган босқичда терговни назорат қилиш ва судда давлат айбловини қўллаб-қувватлашдир.

Германияда ҳам прокуратура ижро ва суд ҳокимиятини ўзига қамраб олади⁹⁵. Германия прокуратураси фаолиятининг ҳуқуқий асоси бўлиб, 1949- йилдаги Қонун, шунингдек, прокуратура фаолиятини тўлиқ тартибга солган “Суд тизими тўғрисида”ги Қонуни, ГФР Жиноят-процессуал Кодекси ва бошқа ички норматив актлардан иборат.

ГФР прокуратураси ҳам Францияда бўлгани каби жиноий таъқибни амалга оширади, айбловни қўллаб-қувватлайди ва суд қарорларини ижро қилишда немис полициясига раҳбарлик қилади.

Испания Қироллигининг 1978 йил 27 декабрда қабул қилинган Конституциясининг 124-моддасигина испан прокуратурасига бағишланган бўлиб, унинг фаолиятини

⁹³ См.: Додонов В. Н., Крутских И. Б. Прокуратура в России и за рубежом. М., 2001. С. 5.

⁹⁴ И. И. Тюнина. Конституционно-правовой статус прокуратур в России и зарубежных странах. Поступила в редакцию 13 сентября 2021 г. С. 20.

⁹⁵ См.: Растишин Р. А. Права и задачи прокурора в уголовном процессе РФ и ФРГ // Проблемы экономики и юридической практики. 2017. № 4. С. 141

тартибга солувчи асосий ҳужжат бу 1981-йил 20- декабрда қабул қилинган № 50/1981 Қонундир (“Прокуратуранинг ташкилий Низоми”).

Жумладан, Испания Конституциясининг 124-моддаси биринчи қисмига кўра, прокуратура фаолият юритар экан унинг асосий вазифаси қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва жамоат манфаатларини ҳимоя қилиш, суднинг мустақиллиги ва жамият манфаатларига даҳл қилмаган ҳолда манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш саналади.

Испания Бош прокуратураси ўз вазифаларини марказлашганлик ва иерархик бўйсиниш тамойили асосида ўзининг қуйи турувчи ташкилотлари орқали фақат қонунга бўйсунган ҳолда амалга оширади.

Бош Давлат прокурори қирол томинидан ҳукумат кўрсатга номзодни Судялар Бош Кенгаши билан маслаҳатлашган ҳолда тайинланади⁹⁶.

Бошқа давлатлар қонунчилигидан фарқли равишда Болгария Конституциясининг 127-моддасида прокурорлар қандай қилиб қонунийликни таъминлаши мумкинлиги белгилаб берилган. Яна бир қизиқарли жиҳати шундаки, ушбу Конституциянинг 129-моддасига кўра, Олий Кассация судининг раиси, Олий маъмурий суднинг раиси, шунингдек, Бош прокурор 7 йилга тайинланади ва иккинчи муддатга тайинланиши мумкин бўлмайди.

Латвия Республикаси Конституциясида прокуратура органи ҳақида айтиб ўтилмаган бўлсада, ушбу органнинг ҳуқуқий асосларини 1994-йил 19- майда қабул қилинган “Прокуратура тўғрисида”ги Қонун ва бир қанча ички норматив актлар ташкил этади.

Бундан ташқари, прокурорларининг профессионал хулқ-атвори ва масъулияти соҳасида халқаро ҳужжатлар мавжуд бўлиб, бунда энг аввало Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг “Прокуратура органларининг ҳалоллиги ва поклигини амалга ошириш ва салоҳиятини ривожлантириш орқали қонунийликни мустаҳкамлаш” деб номланган 17/2 резолюциясида жиноий ишни кўришдаги прокурорнинг роли хусусидаги қоидалар қайд этилган⁹⁷.

Шунингдек, халқаро прокурорлар ассоциацияси ҳам 1995-йилдан бошлаб ўз фаолиятини амалга ошириб келмоқда ва унга 180 дан ортиқ давлатлар аъзодир. Ушбу халқаро ташкилот дунё бўйлаб прокуратура органлари орасида профессионал алоқаларни ўрнатиш учун ўзига хос платформ саналиб, ушбу ассоциация томонидан ишлаб чиқилган “Прокурорларнинг профессионал масъулияти стандартлари, асосий

⁹⁶ <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES>

⁹⁷ Прокурорларнинг профессионал масъулияти, асосий мажбуриятлари ва ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ва миллий стандартлар (ўқув қўлланма). Т.: “Фан ва технология”, 2011, 19-20-б.

мажбуриятлари ва ҳуқуқлари Стандартлари” прокурорлар ҳуқ-атвори ва суд таъқиб хизматчиларининг халқаро стандарти сифатида хизмат қиладиган ҳужжат ҳисобланади⁹⁸.

Ўзбекистон Республикасида ҳам фақатгина Конституция эмас, балки 2001 йил 29 августда қабул қилинган 257-11-сонли “Прокуратура тўғрисида”ги Қонун ва Жиноят-процессуал Кодекси билан ҳам ушбу органнинг фаолиятининг ҳуқуқий асослари белгиланган. Бундан ташқари, Бош прокурорнинг соҳавий буйруқлари ҳам барча прокуратура органи ходимларига тааллуқли саналади ва улар фаолиятига раҳбарий кўрсатмаларни беради. “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасида Ўзбекистон Республикаси прокуратураси органларининг асосий йўналишлари белгиланган. Айнан ушбу моддада кўрамизки, “судларда жиноят ишлари кўриб чиқиладиганда давлат айбловини қувватлаш” ушбу орган фаолиятининг асосий йўналишларидан бири саналади.

Прокурорнинг жиноят ишларидаги иштирокига келадиган бўлсак, унинг фаолиятини бевосита ҳуқуқий тартибга солиб турадиган ҳужжат бу Жиноят-процессуал кодексидир. Айнан ушбу кодексида прокурорнинг ҳуқуқий мақомини белгилан берувчи бир қатор қоидалар мавжуд.

ЖПКнинг бир қанча ўринларида прокурорнинг процессуал мақоми ҳақида айтиб ўтилган. Масалан, ЖПК 33-моддасидага кўра, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширади.

Прокурор суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида қонуннинг бузилишини, ким томонидан содир этилганлигидан қатъи назар, бартараф этиш учун қонунда назарда тутилган чора-тадбирларни ўз вақтида кўриши шарт. Ушбу ҳуқуқий норма прокурорнинг судгача бўлган босқичда суриштирув ва дастлабки тергов устидан назорат қилувчи субъект эканлигини билдирса, қуйидаги ЖПК 409-моддада белгиланган процессуал нормалар прокурорнинг суд мажлисидаги процессуал мақомини белгилаб беради. Яъни, прокурор биринчи инстанция судларида жиноятларга доир ишларни кўришда иштирок этиб, давлат айбловини қувватлайди, далилларни текширишда иштирок этади, судланувчиларга, жабрланувчилар, гувоҳлар, экспертлар ва судга таклиф этилган бошқа шахсларга саволлар беради, Жиноят кодексининг нормаларини қўллаш, судланувчининг ҳаракатларини

98

Прокурорларнинг профессионал масъулияти, асосий мажбуриятлари ва ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ва миллий стандартлар (ўқув қўлланма). Т.: “Фан ва технология”, 2011, 19-20-б.

тавсифлаш, унга жазо турини ва меъёрини тайинлаш тўғрисида ҳамда суд ҳал этиши лозим бўлган бошқа масалалар юзасидан ўз фикрини баён қилади, жиноятнинг сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берган шарт- шароитлар ҳақида ҳамда уларни бартараф этишга қаратилган чоралар хусусида ўз фикрини билдиради.

Демак, прокурорнинг жиноят ишларини судда кўришдаги процессуал мақоми унинг давлат айбловчиси эканлиги билан ҳам белгиланади.

Бизнинг фикримизча, прокурорга айблов функциясининг юклатилганлиги ЖПКнинг тортишувчанлик принциpigига асосланиб юклатилган. ЖПК 25-моддаси иккинчи қисмида “Иш судда кўрилаётганда айблаш, ҳимоя қилиш ва ишни ҳал қилиш вазифалари бир-биридан алоҳида бажарилиб, айнан бир орган ёки айнан бир мансабдор шахс зиммасига юклатилиши мумкин эмас”, деб белгиланган. Тегишли суд органлари ишни ҳал қилувчи субъект саналишса, судланувчини ҳимоя қилиш эса адвокатнинг вазифаси ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам давлат айбловини қўллаб-қувватлаш прокурорнинг жиноят ишларида иштирок этувчи субъект сифатидаги вазифаси бўлиб қолади.

Бироқ, масаланинг бошқа томони шундаки, жиноят ишида иштирок этувчи прокурор нафақат давлат айбловини қўллаб-қувватлаши, балки ундан воз кечиши ҳам мумкин. Дарҳақиқат, ушбу ваколат ЖПК 409-моддасида ҳам “прокурор суд тергови маълумотлари судланувчининг айбсизлигидан далолат беради деган ишончга келса, у айбловдан воз кечиши ва воз кечиш сабабларини судга баён қилиши шарт” деб белгиланиб қўйилган. Бу эса прокурорнинг аслида давлат айбловчисидан кўра фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, шунингдек, қонуний манфаатларини ҳимоя қилувчи субъект эканлигини ҳам ифодалайди ва бу борадаги унинг ҳуқуқий асослар ҳам белгиланиб қўйилган. Демак, прокурорнинг процессуал мақоми нафақат унинг давлат айбловчиси эканлиги балки давлат айбловидан воз кечиши мумкин бўлган субъект эканлиги билан ҳам белгиланади.

Қуйида жиноят ишларини судларда кўрилишидаги прокурорнинг иштироки хусусида айрим мулоҳазаларимизни келтиримиз.

Амалдаги ЖПК 409-моддасида прокурор биринчи инстанция судларида жиноятларга доир ишларни кўришда иштирок этиши ҳақида гап кетади. Апелляция инстанцияси суди мажлисида эса 497¹⁶-моддага кўра, тегишинча Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокурори томонидан ваколат берилган прокурор иштирок этиши шартлиги хусусида белгиланиб қўйилган.

509⁶-моддада эса Кассация инстанцияси судининг мажлисида Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан ваколат берилган прокурор иштирок этиши

шарт деб айтиб ўтилган.

Бундан шуни хулоса қилишимиз мумкинки, жиноят ишларининг кўрилишига доир ҳар бир инстанция судларида прокурорнинг иштироки мажбурий саналади.

ЖПК 439-моддасида келтириб ўтилганидек, суд тергови айблов хулосасининг хулоса қисмида баён этилган, судланувчига қўйилган айбловни ёхуд айблов далолатномасида баён этилган айбловнинг мазмунини давлат айбловчиси томонидан ўқиб эшиттиришдан бошланиши билан ҳам намоён бўлади. Демак, прокурорнинг иштирокисиз суднинг кейинги босқичига - суд терговига ўтилиши мумкин ҳам эмас. Давлат айбловини ўқиб эшиттириш эса суд томонидан амалга оширилиши ЖПКнинг тортишувчанлик принципига зид саналади.

Хулоса.

Одил судловнинг тўлиқ таъминланиши нафақат суд органларига, балки жиноят процессида одил судловни таъминлашга кўмаклашувчи бошқа қатнашчилар, жумладан прокурор ёки бошқача ном билан атайдиган бўлсак, давлат айбловчисининг амалдаги қонунчиликка биноан қатнашиши муҳим ҳисобланади. Айниқса, сир эмаски, бошқа процесс қатнашчиларига нисбатан прокурорнинг ўрни ҳар бир жиноят ишининг кўрилишида беқиёсдир. Айнан прокурорнинг иштироки орқали суднинг ҳукми, қарори ва ажрими қонуний, асосли ва адолатлилиқ нуқтайи назаридан аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. URL: <https://lex.uz/docs/-111460>
2. O‘zbekiston Respublikasi “Prokuratura to‘g‘risida”gi Qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/-106197>
3. См.: Додонов В. Н., Крутских И. Б. Прокуратура в России и за рубежом. М., 2001.
4. И. И. Тюнина. Конституционно-правовой статус прокуратуры в России и зарубежных странах. Поступила в редакцию 13 сентября 2021 г.
5. См.: Растопшин Р. А. Права и задачи прокурора в уголовном процессе РФ и ФРГ // Проблемы экономики и юридической практики. 2017. № 4. С. 141
6. Прокурорларнинг профессионал масъулияти, асосий мажбуриятлари ва ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ва миллий стандартлар (ўқув қўлланма). Т.: “Фан ва технология”, 2011, 19-20-б.